

Armanda-Ramona STROIA, *Clișeul lingvistic în mass-media românească actuală*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2021, 429 p.

Cartea *Clișeul lingvistic în mass-media românească actuală*, apărută în 2021 la Editura Mega, reprezintă rezultatul ambițios al unei cercetări interdisciplinare aprofundate. Corpusul variat este extras din arsenalul discursului mediatic și televizual, vizând analiza unor clișee inedite care manifestă interes în domeniul lingvisticii. Astfel, autoarea propune „un model de cercetare bidimensional, axat pe corelarea datelor obținute din unghiuri diferite, atât în funcție de microparametri lingvistici [...], cât și de variabile macrotextuale [...]” (p. 293).

Volumul se împarte în șase capitole structurate în două părți, urmate de *Concluzii*, *Bibliografie*, *Anexe* și precedate de o prefață redactată de prof. univ. dr. habil. Oliviu Felecan, coordonatorul întregului demers investigativ de-a lungul unui stagiul doctoral. Anexele de la finalul studiului clarifică demersurile autoarei în vederea finalizării cercetării de față: definiții extrase din lucrări lexicografice, explicate din perspectivă diacronică, statistica clișeelelor în funcție de parametrul frecvenței, numeroase diagrame care evidențiază comportamentul gramatical al unor clișee.

Prima parte a lucrării, *Profilul clișeului lingvistic din perspectivă teoretică* (p. 19–66), marchează convergența spre aspectele teoretice referitoare la clișeele lingvistice din spațiul mediatic. Fiecare dintre cele trei capitole constitutive – *Introducere*, *Clișeul lingvistic: profilul unui concept interdisciplinar*, *Funcțiile clișeului în context interdisciplinar* – surprinde un areal multidisciplinar care valorifică obiectivele și instrumentele utilizate pentru realizarea întregii cercetări. Armanda Stroia pornește de la abordarea aprofundată a conceptelor regăsite în *Stéréotypes et clichés: Langue, discours, société*, elaborată de Ruth Amossy și Anne Herschberg-Pierrot (1997), propunând trei orientări: *abordarea empirică* (reprezentată de psihologia socială), *textuală* (reprezentată de elemente ale stereotipiei la nivel discursiv), respectiv *orientarea teoretică* (semantica limbii – teoria prototipului, locuțiunile fixe, pragmatica integrată). Totodată, autoarea evidențiază existența clișeelelor lingvistice sub aspect interdisciplinar, oferind câteva funcții „derivate pe baza unei analogii cu modelul funcțional al lui Jakobson” (p. 70): funcția ideologică, socială, de conexiune, de identificare cu alteritatea.

Secțiunea a doua a lucrării, *Demersul investigativ. Profilul clișeului lingvistic în discursul mediatic actual* (p. 73–289), este dedicată analizei unor clișee din arii de interes diverse, precum politică, sport, religie, medicină, război. Fiecare capitol din această parte a tezei este deschis de o scurtă parte teoretică, în care se prezintă aspecte istorice, lingvistice, sociale sau culturale ale clișeelelor, cu trimitere la numeroase surse bibliografice de specialitate.

Elementele esențiale pentru contextualizarea clișeelelor lingvistice se regăsesc în capitolul al IV-lea (p. 73–185), *Particularități ale discursului mediatic*, care valorifică dezvoltarea unor structuri existente în discursul mediatic. Se prezintă ciclul de viață al clișeelelor, începând cu *stadiul inițial* – *semiclișeizare*, *stadiu intermediar*, *stadiu avansat de clișeizare* – până la *stadiul final*, caracterizat prin *desemantizare*, respectiv *lexicalizare*. De asemenea, acest capitol oferă o clasificare a clișeelelor atât la nivel micro (*clișee monolexematice: adjective calificative, substantive, verbe, adverbe; clișee polilexematice, clișee-enunț*), cât și la nivel macro (*câmpuri lexico-semantice, izotopii, clișee generate de rețelele de metaforizare*). Autoarea identifică o gamă variată de câmpuri lexico-semantice, printre care amintim: câmpul lexico-semantic al războiului (*bombă, a arunca în aer, atac dur, vârf de lance* etc.), al fenomenelor naturii (*avalanșă, tsunami, potop, ploaie de goluri, tună și fulgeră, fierbe, îngheață* etc.), al religiei (*Buna Vestire, Cina cea de Taină, Săptămâna Neagră, Schimbarea la Față, Vinerea Neagră* etc.), al mitologiei (*călcăiul lui Ahile, cutia Pandorei, mărul discordiei* etc.), al cinematografiei (*Frăția banului, Urzeala tronurilor, James Bond* etc.), al muzicii (*dirijor, partitură, surle și trâmbițe* etc.), al istoriei (*dinastie, baroni, detronare* etc.).

Capitolul al V-lea (p. 187–239) este destinat discursului televizual, punând în lumină modul în care jurnalismul face apel la concepte noi, precum *infotainmentul* sau *spectacularizarea comunicării*.

Aceste bruioane, alături de o dezvoltare constantă a elementelor grafice existente în televiziunea românească, vor constitui o piatră de temelie pentru analiza lingvistică a clișeelelor regăsite pe ecranul TV în cadrul unor programe de știri precum: România TV – *Ediție specială*, Antena 3 – *Sinteza zilei*, Realitatea TV – *Jocuri de putere* sau în cadrul discursurilor verbale ale crainicilor. Corpusul ilustrează „pondera semnificativă a clișeelelor lexicale și sintagmatice în raport cu prefabricatele coagulate în matricea unui enunț” (p. 201), conlucrând la analiza unor sintagme atât din punct de vedere stilistico-semantic (*clișee cu funcție fatică, clișee-sintagmă, clișee ale temporalității, clișee cu puternic grad/cu grad scăzut de clișeizare* etc.), cât și morfosintactic (*clișee substantiv-substantiv, clișee ale superlativului, locuțiuni adjectivale/prepoziționale, pronume relativ/interogativ + verb sau pragmatic: adverbe temporale/expresii adverbiale cu funcția unor deictice*). Studiul de caz valorificat în același capitol are în vedere identificarea utilizării poreclelor din cadrul unor emisiuni de tip pamflet, clasificate în: *porecle-cuvinte cu funcție critică, porecle-sintagme clișeizate, porecla politică – instrument de manipulare*. Autoarea menționează existența unor trăsături comune între poreclă și clișeu lingvistic, ambele implicând „o desemantizare și o resemantizare strategică” (p. 237).

În capitolul al VI-lea (p. 241–289), *Clișeul lingvistic și evenimentul media*, Armanda Stroia pune accentul pe două evenimente, și anume: *Clișeul în relație cu atentatele teroriste și Clișeul lingvistic și evenimentul media transformativ*. Corpusul a fost preluat de pe trei platforme: ZiareLive.ro, Yahoo News și Google News. Primul eveniment media bazat pe atacurile teroriste se concentrează asupra unei axe temporale, cu accent pe câteva repere cu impact în presa scrisă: New York (11 septembrie 2001), Madrid (11 martie 2004), Londra (7 iulie 2005), Nisa (14 iulie 2016).

Astfel, pentru a realiza investigația lingvistică propusă, cercetătoarea propune analiza unor metafore care fac parte din câmpul lexico-semantic al bolii maligne (*cancer, tumoare, epidemie, virus*), al religiei (*iad, infern, jihad*) sau al bestiarului (*bestii*): „puterea metaforei de a face inteligibilă o problemă și de a oferi un anumit mod de interpretare a realității, de a modela gândirea” (p. 254). În al doilea studiu de caz, *Clișeul lingvistic și evenimentul media transformativ: Brexit*, autoarea nuanțează, din punct de vedere socio-istoric, fenomenul Brexit în contextul referendumului organizat în Marea Britanie, făcând trimitere la numeroase lucrări de specialitate. Acest studiu de caz aprofundează existența articolelor jurnalistice despre Brexit, având în vedere: *izotopia excesului emoțional, clișee-diagnostic, clișee ale combustiei; izotopia divorțului*, caracterizată printr-un proces de metaforizare a termenilor („Marea Britanie divorțează de UE”); *izotopia previziunilor apocaliptice*, care persiflează manifestările emoționale ale receptorilor („coșmar european”, „apocalipsa după Brexit”, „dezintegrare europeană”, „colaps financiar”, „haos total” etc); *izotopia războiului și a violenței conflictuale; clișee cinematografice; clișee cromatice; izotopia jocurilor strategice* („joc de șah”, „Brexit, efect de domino”). Toate aceste categorii de izotopii lingvistice creează automatisme, care surprind particularități ale clișeelelor utilizate în mass-media, „formatate pe structura metaforelor conceptuale extrase din discursul mediatic autohton” (p. 271).

Bibliografia de specialitate (străină și românească) ocupă 22 de pagini și demonstrează capacitatea autoarei de a sintetiza conceptele lingvistice aplicate asupra discursului mediatic din domenii variate. De asemenea, lucrarea Armandei Stroia contribuie la dezvoltarea cercetărilor lingvistice actuale. Prin abordarea multilaterală, interdisciplinară a unor domenii precum semantică politică, analiză semiotică, lexicologie, pragmatilistică, analiză de conținut și modele teoretice din aria sociologiei (*teoriile difuzării sau constructivismul*), se conturează fundamentul acestui volum: modul în care clișeele lingvistice acționează în limbajul mass-media.

Având în considerare analiza corpusului și capitolele teoretice ale cercetării, conchidem că lucrarea *Clișeul lingvistic în mass-media românească*, semnată de Armanda-Ramona Stroia, este un instrument util de lucru pentru cercetătorii în domeniu, fiind un reper în metodologia de analiză a clișeului jurnalist, pe baza unor criterii sistematice.

REBECA-IOANA GÎȚ
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare
Facultatea de Litere
gitrebeca@yahoo.com

Adriana COSTĂCHESCU, *Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple*, Iași, Editura Institutul European, 2019, 628 p.

O carte de o utilitate indiscutabilă atât în ceea ce îi privește pe studenții filologi, cât și pe cercetătorii lingviști a apărut la Iași, Editura Institutul European, 2019. Este vorba despre *Pragmatica lingvistică. Teorii, dezbateri, exemple*, semnată de Adriana Costăchescu. În urma investigării unor probleme de pragmatică lingvistică, autoarea formulează anumite concluzii, pe care le prezentăm, succint, în cele ce urmează.

Pragmatica, disciplină „de frontieră”, nu conține să suscite interesul tot mai sporit al celor preocupați de felul în care își „ambalează” vorbirea în periplul ei spre destinatar. Acest fapt motivează, totodată, și stăruința autoarei în *Introducere*, unde lămurește sensul extins al pragmaticei drept domeniul lingvistic preocupat de utilizarea limbajului în comunicare și în procesul de constituire a cunoștințelor. Pragmatica lingvistică ar fi, prin urmare, „o disciplină care studiază raporturile ce există între enunțuri și contextul extralingvistic în care enunțul este pronunțat de locutor” (p. 2). De o importanță majoră în analizele pragmalingvistice, contextul extralingvistic este alcătuit din totalitatea elementelor din realitatea extralingvistică la care se recurge în constituirea unui enunț. Fenomenele definitorii din interpretările pragmatice sunt, pe de o parte, rolul participanților la activitatea comunicativă, iar, pe de altă parte, spațiul și timpul enunțării.

După cum se știe, semnificația enunțurilor este subiect de studiu deopotrivă pentru semantică și pentru pragmatică. Semantică are drept obiect, la scară redusă, identificarea sensului unui cuvânt (propriu sau figurat), iar la scară mare, descoperirea felului în care ia naștere sensul unităților de rang superior (prin selecția și combinarea cuvintelor). Acesta este nivelul care condiționează înțelegerea sensului prin apel la două categorii de cunoștințe: lingvistice și/sau enciclopedice. Pragmatica urmărește să clarifice modul în care trebuie citit sensul unui enunț, astfel încât receptorul să aibă acces la informația livrată de emițător.

În constituirea sa, pragmatica a urmat mai multe etape. Termenul de *pragmatică* îi aparține lui Charles Morris (1938). La acea dată, pragmatica nu exista ca disciplină științifică, definiția propusă de acesta suprapunându-se peste aceea a cuvintelor indiciale. Considerarea pragmaticei din prisma filozofiei limbajului deschide o nouă direcție în definirea acesteia, și anume cea din perspectiva actelor de limbaj. Teoria aferentă, inaugurată de John Austin (1962) și continuată de John Searle (1969), oferă o deschidere amplă studiului pragmaticei, făcând saltul de la micronivel (cuvântul) la macronivel (frază). O altă etapă în devenirea pragmaticei este legată de numele lui Paul Grice (1975) și de teoria sa conversațională, care afirmă că pentru interpretarea corectă a unui enunț nu sunt suficiente doar datele explicite, ci interesează, în aceeași măsură, și ceea ce locutorul a intenționat să spună. Intențiile emițătorului sunt accesibile receptorului grație unor inferențe pe care acesta din urmă le face pornind de la materialul explicit. Baza teoriei lui Grice pornește de la ipoteza că „participanții la conversație colaborează între ei pentru realizarea schimbului verbal” (p. 8). Teoria lui Grice va constitui punctul de pornire pentru pragmatica cognitivă (Sperber, Wilson 1986). Ipotezele promovate de acești cercetători au condus la integrarea pragmaticei în lingvistica cognitivă, direcție de investigare care a atras mulți cercetători în ultimele decenii. Doi dintre cei mai de seamă reprezentanți ai filozofiei analitice, Rudolf Carnap și Bertrand Russell, au descoperit în ce condiții sunt adevărate sau false enunțurile care conțin deictice. Față de persoanele întâi și a doua singular, care desemnează persoane diferite în funcție de situațiile de comunicare posibile, numele propriu identifică același denotat în toate lumile posibile. Comunicarea este reușită dacă receptorul are abilitatea să repună în echivalențele primare ceea ce emițătorul a intenționat să exprime cu ajutorul unor procese deductive, numite de Grice *implicaturi conversaționale*. În interlocuția cotidiană, locutorul folosește adesea enunțuri care implică alte enunțuri, pragmatica ocupându-se tocmai de mecanismul prin care vorbitorii se înțeleg între ei, chiar dacă ceea ce intenționează să comunice emițătorul nu redă strict conținutul cuvintelor utilizate de el.

O parte majoră a pragmaticii se referă la teoria actelor de limbaj, care pot fi sincere sau nesincere. Comunicarea verbală este explicată de modelul codului și de modelul inferențial. Codul reprezintă un sistem de semne utilizate în transmiterea unui mesaj de la emițător la receptor. După cum se știe, semnul lingvistic este alcătuit din două fețe: una abstractă, numită semnificat, exprimând conceptul, și una materială, numită semnificant. Acesta din urmă, în cazul limbii, este format dintr-o succesiune de foneme care constituie mesajul ce va fi transmis printr-un canal. Codul alocă mesajului o anumită formă: sonoră (în cazul vorbirii față în față sau prin intermediul diverselor suporturi tehnice: telefon sau internet: Messenger, Skype), scrisă (pe hârtie sau e-mail), gestuală. Codificarea ar reprezenta tocmai acest proces prin care se conferă o oarecare formă materială mesajului în conformitate cu un anumit cod. În vorbirea comună, locutorul codifică mesajul pe care îl transmite.

În ce privește termenul *inferență*, acesta se referă la „o operație logică datorită căreia se stabilește adevărul unei propoziții în virtutea legăturii sale cu alte propoziții considerate deja adevărate” (p. 13). Modelul inferențial pragmatic trimite la inferențele logice prin faptul că, în urma unui proces deductiv, produce o concluzie având la bază niște premise. Contextul extralingvistic este cel care permite receptorului să înțeleagă deopotrivă ceea ce a spus emițătorul și ceea ce a intenționat să spună. În lingvistică, termenul *interfață* se referă la studiul fenomenelor care implică simultan două sau mai multe domenii. Dintre domeniile ce constituie interfețe care interesează și pragmatica sunt enumerate: interfața sintaxă – pragmatică, interfața pragmatică – semantică, interfața pragmatică – lexic.

Capitolul al doilea este consacrat referinței, deixisului și anaforei. Față de unitățile lingvistice „pline” (semantic detectabile), expresiile deictice și cele anaforice au nevoie de lămuriri suplimentare: un suport comunicativ contextual (folosirile deictice) și stabilirea unor echivalențe referențiale (folosirile anaforice). Referința deictică este directă și cea anaforică, indirectă. În lingvistica franceză au fost identificate trei tipuri de deixis: *deixisul indicial* – indică un referent care se află în contextul extralingvistic imediat (deicticele ostensive) –, *deixisul anaforic* – care se suprapune peste definiția anaforei – și *deixisul cu țință imaginară* – care trimite la un referent ce nu aparține realității extralingvistice imediate. În ce privește terminologia, pentru unii lingviști, conceptul de indicialitate funcționează în regim de sinonimie cu cel de deixis, primul termen fiind inclus în cel de-al doilea, în vreme ce pentru alți cercetători, atât deixisul, cât și anafora sunt părți ale indicialității. Trebuie să reținem că, pe lângă expresiile lingvistice cu semantică plină (conferită de sistemul limbii), există două categorii de stabilire a denotației: una leagă denotația direct de elementele cadrului discursiv, iar cealaltă leagă denotația de alte elemente ale comunicării (co-textului). În primul caz este vorba despre *deictice/ambreiori/deixis indicial*, în cel de-al doilea, despre *anaforice/deixis anaforic*. Terminologia este dată de direcția filozofică și logică în a cărei cheie lingvistică (limbă naturală) este citit conceptul.

În capitolul al treilea, Adriana Costăchescu are în vedere *deicticele de persoană*. Participanții la comunicare sunt codificați lingvistic prin vorbitor(i), interlocutor(i) și asistent/asistenți. În cazul pronumelor personale se identifică două grupe: pronumele deictice (*eu, tu, noi, voi*) și pronumele anaforice (*el, ea, ei, ele*). Pentru a arăta funcționarea semantică și pragmatică a pronumelor personale – numite *locutive* –, au fost propuși mai mulți termeni: pronumele *eu* – elocutiv –, pronumele *tu* – alocutiv – și pronumele *el* – delocutiv. În exemple foarte potrivit selectate, autoarea dezbate posibilitatea redusă – sau dimpotrivă – a unor pronume de a desemna și alte persoane în afara celei implicite (vezi folosirile hipocoristice, dativul etc.). Dintre cuvintele cele mai uzitate ale unei limbi, pronumele personale pot dobândi în context valori multiple: „se pot substitui unele altora, pot avea valori inclusive sau exclusive, deictice sau anaforice etc., pentru a nu vorbi de diferitele folosiri stilistice (ironice, politicoase, nepoliticoase, familiare, hipocoristice etc.)” (p. 111).

Categoria persoanei, vădită în clasa pronumelui și a verbului, are însușirea de a fi utilizată deictic și anaforic. În română (limbă pro-drop), persoana poate fi exprimată prin includerea ei în forma verbală respectivă. Folosirile deictice caracterizează în special primele două persoane pronominale, atât la singular, cât și la plural, dar și celelalte pronume pot cumula valori deictice ostensive, dacă denotatul este un subiect sau un obiect situat în vecinătatea locutorului și este evidențiat de către acesta printr-un gest. În ce privește pronumele de persoană a treia, acestea sunt prin excelență regăsite în utilizări anaforice. Totodată, și pronumele de persoană întâi și a doua cunosc manifestări anaforice atunci când sunt situate în anumite subordonate. S-a demonstrat că

pronumele *noi* și *voi* sunt într-o anumită măsură deictice și, în alta, anaforice. Aceeași calitate dublă (deictică și anaforică) o au pronumele posesive de persoanele întâi și a doua. Atât pronumele personale, cât și cele posesive pot actualiza, în funcție de cadrul de referință (contextul interlocutiv), întrebuintări afective, hipocoristice, ironice, politicoase, de exprimare a modestiei, generice etc.

Component important al predicăției spațiale, deixisul spațial (capitolul 4) înlesnește interlocutorilor să repereze situarea unei entități (Obiectivul) în spațiu (Situl). Componentul esențial care ajută să identificăm deixisul drept spațial este Situl. În acest fel, se poate distinge între folosirile deictice și cele nondeictice: *în fața mea/ta/noastră/voastră* vs *în fața lui Constantin* (vezi p. 166). Clasa deicticelor spațiale este compusă din două subdiviziuni: adverbele deictice (de tipul *aici*) și sintagmele nominale sau prepoziționale care încapsulează un element deictic (pronume personale, demonstrative, posesive etc.). Deixisul spațial „își asumă” din spațialitatea generală raporturile geometrice care se pot stabili între Obiectiv și Sit. Dacă vorbitorul consideră că localizarea Obiectivului este greu de realizat, el va pune la dispoziția receptorului un număr covârșitor de indicații spațiale deictice, care, la nevoie, vor fi îmbogățite de sugestii nondeictice, reperabile în perimetrul avut în vedere. În această situație, limbajul comun codifică o mare varietate de relații spațiale complexe.

Dimensiunea lingvistică a temporalității (cap. 5: *Adverbialele temporale (valori deictice și anaforice)*) se concretizează prin două categorii morfosintactice: adverbialele (i.e. adverbe, sintagme nominale, sintagme prepoziționale, propoziții circumstanțiale temporale) și timpurile verbale (manifeste prin morfeme specifice). Indicațiile temporale cunosc diverse forme de actualizare: calendarul și situarea în timpul obiectiv a situațiilor discursive, pe de o parte, datele care fac trimitere la un interval temporal raportate la timpul comunicării (identificare deictică) sau raportate la datele care descriu timpul, regăsite deja în discurs, pe de altă parte (identificare anaforică). Pe lângă mijloacele adverbiale (orientate în jurul axei *acum* vs *atunci*), un rol decisiv îl au substantivele care se referă la diferite intervale temporale. Dintre acestea, ocupă un loc important cele proprii (*luni, ... duminică, ianuarie, ... decembrie*), care, în contexte deictice, manifestă un comportament discursiv special. În formularea enunțului, vorbitorul face să consune cele două categorii, legătura dintre adverbiale și timpul verbului fiind un factor important în realizarea coeziunii mesajului.

În capitolul 6, *Timpurile verbului (valori deictice, aspectuale, anaforice și modale)*, autoarea se ocupă de timpurile indicativului care sunt deictice, în special prezentul, perfectul compus și viitorul, deoarece examinarea lor arată că acestea se raportează, prin excelență, la momentul enunțării. Imperfectul, perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul sunt anaforice, fiindcă se raportează la un interval temporal situat în trecut. În ceea ce privește propozițiile subordonate, timpurile în mod normal deictice (prezentul și viitorul) utilizate aici cunosc folosiri anaforice. Faptul este explicabil prin aceea că limba română nu a continuat din latină și nu a preluat concordanța timpurilor din celelalte limbi romanice literare. Limba română se evidențiază prin faptul că timpurile sunt utilizate în absența oricăror constrângeri normative, lucru care nu are consecințe negative asupra procesului comunicativ. Interlocutorii disting cu ușurință intervalele temporale care slujesc drept referință pentru predicățiile pe care le comportă formele în cauză. Legătura dintre modul acțiunii și morfemele aspectual-temporale ale verbului îngăduie evidențierea unor semnificații specifice pentru anumite clase de predicății. De exemplu, verbele telice, utilizate la o formă verbală imperfectivă, arată doar intenția de a face o acțiune de către Agent, acțiune care a fost întreruptă. Pentru această categorie de verbe, imperfectivul nu se referă la faza internă a predicăției, ci la cea preliminară. Pragmatica utilizării timpurilor indicativului are în vedere și exprimările retorice pe care acestea le pot comporta, după cum și circumstanțele în care morfemul verbal ghidează receptorul asupra felului în care trebuie interpretat mesajul, ținându-se cont de cunoștințele enciclopedice și de co(n)textul discursiv. Multe dintre observațiile unor cercetători sunt valabile și pentru situația din limba română, situație care demonstrează caracterul translingvistic al unor aprecieri de natură pragmatică.

În capitolul 7, *Timpurile verbului între semantică și pragmatică*, autoarea tratează, într-o primă parte, câteva aspecte privind modul în care funcționează timpurile indicativului în română, apoi se ocupă de opoziția (mecanismele de înțelegere a relațiilor cronologice) *sens conceptual* vs *sens procedural* în utilizarea timpurilor verbale și încheie cu sesizarea unor trăsături ale felului în care

temporalitatea lingvistică este abordată în logică și filozofie. Prima parte, așadar, are ca subiect modul în care sunt folosite timpurile verbale în limba română, insistând, cu argumente, asupra problemei existenței/inexistenței unei concordanțe a timpurilor în limba noastră. Îndoielile cu privire la existența unor norme de folosire a timpurilor sunt generate de trei fenomene:

i) reperarea unui prezent anaforic în subordonate; cu toate că interpretarea anaforică pare a fi unica posibilă, „de multe ori acest prezent din subordonate este cronologic imprecis, în sensul că se pretează nu numai la o interpretare anaforică (de desemnare a unui interval situat în întregime în trecut și simultan cu timpul din principală), ci și la o interpretare deictică (de interval ce situează predicția în trecut, dar care se prelungește până în momentul vorbirii, t_0 , și, uneori, continuă în viitor)” (p. 328);

ii) posterioritatea față de un reper temporal în trecut este transmisă de o formă de viitor deictic. Cu toate că vorbim despre un viitor în trecut, acesta este folosit extrem de rar. Prin urmare, pentru exprimarea raportului de posterioritate, româna nu face, de cele mai multe ori, diferența dintre axa deictică (t_0) și cea anaforică (timp trecut sau, rar, viitorul);

iii) pentru a reda relația de anterioritate față de un reper situat în trecut, mai-mult-ca-perfectul este substituit adesea de o altă formă perfectivă (perfectul compus).

Corpusul investigat – alcătuit parțial din texte ficționale aparținând unor autori români din sec. XX și XXI și parțial din traduceri în limba română a unor opere ficționale redactate de autori anglo-saxoni sau francezi (limbi în care concordanța timpurilor este puternic gramaticalizată) – a condus-o pe cercetătoare la următoarele concluzii:

i) folosirea prezentului anaforic este condiționată de anumite împrejurări stricte de natură sintactică și semantică. Opțiunea pentru prezent reprezintă doar una dintre ocurențele posibile, acesta putând concura cu forme aspectuale potrivite ale trecutului (imperfect, perfect simplu, perfect compus);

ii) redarea posteriorității se face prin anihilarea opoziției dintre cele două axe temporale, fapt care, totuși, nu poate constitui un argument pentru utilizarea liberă a timpurilor;

iii) limitarea folosirii mai-mult-ca-perfectului se explică prin extinderea tendinței limbilor europene de simplificare și de apropiere cât mai fidelă a exprimării scrise de cea vorbită. Faptul că perfectul compus câștigă tot mai mult teren este un argument care susține această direcție de evoluție.

Autoarea și-a propus să demonstreze că, în limba română, utilizarea timpurilor verbale este departe de a fi liberă. Alegerea unuia sau a altuia se face în funcție de criterii semantice, sintactice și de adecvare discursivă, fenomen care începe să fie abordat în tot mai multe studii de lingvistică.

Româna se dovedește a fi o limbă flexibilă, cu o mare permisivitate a folosirii timpurilor în concordanță cu cele predilecte în limba vorbită. Totodată, timpurile verbale pot fi utilizate și ca în limbile romanice occidentale, în care imperfectul denotă simultaneitate în trecut, mai-mult-ca-perfectul, anterioritate față de trecut, iar viitorul în trecut, posterioritate.

În cea de-a doua secțiune a capitolului sunt tratate sensurile conceptual și procedural ale timpurilor verbale. Într-o abordare de pragmatică cognitivă, conținutul conceptual (semantic) al timpurilor verbale este completat de conținutul procedural, pragmatic, cu implicarea unor procese mentale, care ghidează decodificarea mesajului.

Ultima secțiune, *Timpurile gramaticale într-o abordare logică*, glosează despre teoriile reprezentationale actuale, care consideră că timpurile verbale „sunt descrise nu numai prin relevarea valorii lor temporale, dar și a altor categorii morfologice și/sau semantice [...], în primul rând aspectul” (p. 325).

În capitolul 8, *Implicaturile conversaționale*, autoarea are în vedere teoria lui Grice privitoare la acestea, pe care o fundamentează cu exemple care susțin foarte pertinent demonstrația. Implicaturile enunțurilor se caracterizează prin faptul că ele nu apar la modul explicit în enunț: implicatura unui enunț doar sugerează o anumită semnificație implicită (implicată). Grice distinge între două clase de implicaturi: convenționale și conversaționale. Cele convenționale sunt detașabile și anulabile, în timp ce implicaturile conversaționale nu sunt detașabile. Implicaturile conversaționale sunt dependente de situația de comunicare, deci la acestea se ajunge în urma unui proces deductiv. Caracterul neconvențional al implicaturilor conversaționale are drept consecință subordonarea față de contextul lor de enunțare. Dimpotrivă, implicaturile convenționale sunt independente față de procesul

de enunțare tocmai datorită acestui caracter convențional. Cele două categorii de implicaturi diferă și din punctul de vedere al preciziei lor: implicaturile conversaționale sunt, în funcție de situația comunicativă și de receptori, mai mult sau mai puțin determinate. Implicaturile convenționale se caracterizează printr-o precizie mai mare, fiind parte integrantă a semnificației lingvistice a lexemelor sau a construcțiilor. Noutatea teoriei lui Paul Grice o reprezintă importanța pe care o acordă proceselor deductive, inferențiale, care îngăduie să se cuantifice informațiile implicate în contextul extralingvistic. Lingvistul pune un accent deosebit pe aspectele nonconvenționale din utilizarea limbajului, care reprezintă pentru el fenomenul cel mai incitant al schimburilor verbale din cadrul conversației. Teoria lui Grice a influențat considerabil elaborarea modelelor dinamice ale contextului, fiind, totodată, o bază pentru elaborarea lucrărilor privind învățarea limbii sau schimbările lexicale. Conchizând, gândirea lui Grice a exercitat o influență majoră în constituirea proceselor de comunicare, începând cu sfârșitul secolului trecut și cu debutul secolului XXI.

Capitolul al 9-lea, având în centrul său presupuziția, este un argument în ceea ce privește interesul cercetătoarei (și nu numai) pentru studiile consacrate implicitului din limbă. Există două categorii de teorii asupra presupuziției, generate de ansamblul părerilor referitoare la aceasta: teorii semantice și teorii pragmatice. Studiile semantice s-au ocupat de presupuzițiile activate de anumite expresii lingvistice, pornind de la cuvinte (prepoziții, conjuncții, adverbe, verbe) și sfârșind cu fraze. Presupuzițiile pragmatice – cunoștințele comune implicite – reprezintă precondiții ale unei eficiente funcționări a enunțurilor într-un context dat. Propozițiile pe care le presupune un enunț sunt cele implicate de cunoștințele comune ale locutorilor, propoziții pe care aceștia le consideră de la sine înțelese. „Aceste cunoștințe comune pot aparține ansamblului de cunoștințe pe care le au în comun membrii unei anumite comunități umane și/sau cunoștințe apărute în timpul conversației în curs” (p. 421). Așadar, presupuzițiile pragmatice sunt parte constitutivă a cunoștințelor comune (*Common Ground*). Cele două categorii de presupuziții menționate nu se exclud: o presupuziție semantică va fi mereu parte din presupuzițiile vorbitorului, „dar contrariul nu este întotdeauna adevărat, deoarece există presupuziții pragmatice care nu sunt legate neapărat de o anumită expresie lingvistică” (p. 442). Studiile teoretice care descriu, explică sau precizează presupuzițiile sunt dovada importanței acestora pentru semantica și pragmatica limbajului comun, ca și pentru interfața semantică-pragmatică. În privința presupuzițiilor semantice, autoarea a avut în vedere presupuzițiile referențiale ale lui Frege și pe cele implicative ale lui Strawson, oprindu-se mai cu seamă asupra declanșatorilor de presupuziții. Schimbările continue care apar în demersurile teoretice explică încercările de a soluționa dificultățile care se ivesc continuu: rezultatele la care s-a ajuns privitor la informațiile implicite ale unei clase de construcții sau ale unei anumite situații de comunicare pot să nu fie valide pentru alte construcții sau situații. Cadrul teoretic din ultimul timp este constituit din cercetările legate de logica nonmonotonă, semantica dinamică, anaforizarea, lexicul generativ și cuprinderea în modelul teoretic a informațiilor extralingvistice. Aceste abordări teoretice au îngăduit clarificarea și aprofundarea modului de funcționare atât a implicărilor (semantice și pragmatice), cât și a comunicării lingvistice.

Primirea extrem de favorabilă a teoriei actelor de limbaj (cap. 10) în deceniile 60–70 ale secolului XX – observă cercetătoarea – a constituit un imbold pentru devenirea ca disciplină de sine stătătoare a pragmaticii lingvistice. Teoria actelor de limbaj este o consecință a sarcinii importante care îi revine vorbitorului în comunicare (prevestită deja de Karl Bühler în 1934). Totodată, marele succes al studiilor teoretice despre actele de limbaj a fost susținut și de orientarea pregnantă a acestora înspre enunțare, prin intermediul căreia Émile Benveniste s-a aplecat asupra relațiilor care se instituie între sistemul lingvistic și utilizatorii săi. Filozof al limbajului, Austin fundamentează o nouă direcție prin cercetările sale, care demonstrează că limbajul este o „oglină” a realității extralingvistice, că este acțiune, adică un mijloc de care vorbitorul se slujește fie pentru a-și persuadea interlocutorul, fie pentru a modifica realitatea referențială. Altfel spus, locutorul acționează prin limbaj asupra alocutorului, aducând schimbări importante în comportamentul (extra)verbal al acestuia. Aportul lui John Searle este magistral în ceea ce privește teoria actelor de limbaj, modificând-o parțial, completând-o și aprofundând-o. El adaugă o nouă taxonomie a actelor de limbaj, operează o distincție între verbe ilocutionare și acte ilocutionare, formulează cu precizie regulile constitutive ale actelor de limbaj și elaborează studii despre minciună, ironie și metaforă. Datorită principiului exprimabilității,

care stă în atenția lui Searle, contribuția lui va fi inclusă în cadrul general al teoriei comunicării. Potrivit autoarei, viziunea integratoare pe care Searle o practică în privința teoriei actelor de limbaj reprezintă marele său merit. Teoria lui încapsulează perspectiva teoretică a lui Grice, pe care o complinește cu dimensiunea cognitivă. Kent Bach și Robert Harnish (1979) sunt continuatori ai direcției teoretice integratoare, cei doi cercetători sporind cunoașterea științifică prin adăugarea la conceptele de proveniență griceană a principiilor din gândirea lui Strawson. Actele de limbaj ocupă o poziție centrală și într-o altă teorie lingvistică, și anume pragmatica cognitivă, obiect de interes al ultimului capitol din cartea aici recenzată.

În *Pragmatica cognitivă și actele de limbaj*, Adriana Costăchescu motivează de ce teoria promovată de Sperber și Wilson se numește cognitivă: cei doi cercetători urmăresc felul în care funcționează mecanismele mentale, în special procesele deductive care se situează la baza formulării și a decodării enunțurilor. În teoria cognitivă, enunțurile sunt socotite rezultat al unui gând, fiind formulate inițial în limbajul mental și apoi transmise interlocutorilor prin intermediul unei expresii lingvistice sau nonlingvistice (mimică, gestică etc.). Însușirea distinctivă a acestui proces mental stă în putința informației comunicate de a fi sau nu pertinentă într-un context dat. Pertinența fiecărui mesaj transmis este direct proporțională cu raportul dintre încercarea de descifrare (care nu trebuie să fie una extrem de solicitantă) și valorile contextuale (care trebuie să fie cât mai ofertante posibil). Prin intermediul principiilor pe care le propagă, teoria pertinentei a încercat să depășească și să îmbogățească unele dificultăți din teoria „clasică” a actelor de limbaj (direcția Austin–Searle) și să lămurească anumite aspecte legate de metaforă (Grice). Sperber și Wilson au pus temeiul unei pragmatice lingvistice vericondiționale, având în centrul preocupărilor conținutul semantic al frazei, căruia i-au adăugat o serie de procese cognitive, prezente sub denumirea de „conținut explicit comunicat”. Fiecare explicitare este alcătuită din două categorii de informații: explicite (codificarea lingvistică a frazei) și implicite (informațiile deduse de receptor în contextul comunicativ). În concepția celor doi cercetători, pragmatica lingvistică ar trebui să aibă drept principală țintă studiul actelor de limbaj pur lingvistice, limitate la modul de exprimare lingvistică a atitudinilor locutorului. Scopurile ilocuționare ale actelor de limbaj sunt afirmația, interogația și enunțurile directive. Având în centrul teoriei lor adevărul gândului exprimat și nu pe cel al enunțului formulat, cei doi susțin că „locutorul, pronunțând aserțiuni, prezintă deseori convingeri, idei sau aprecieri pe care le consideră adevărate” (p. 569). Un alt punct de interes al pragmatice cognitive este cel al contextului nonlingvistic („mediul cognitiv”), alcătuit din totalitatea cunoștințelor interlocutorilor, cunoștințe necesare pentru a ajunge la enunțuri pertinente. „Mediul cognitiv” are un grad mai mare de variabilitate decât contextul lingvistic, deoarece se modifică odată cu fiecare enunț. Teoria pertinentei propune „un nou demers în studiul discursului nonliteral (actele de limbaj indirecte, discursul aproximativ, discursul figurat, ironia, metafora, discursul ficțional). Diferența esențială dintre cele două tipuri de discurs constă în faptul că, pentru discursul literal, adevărul gândului este identic cu adevărul enunțului, în timp ce această coincidență nu există și pentru discursul nonliteral” (p. 569). Locutorul ar recurge la discursul nonliteral pentru că îl socotește mai pertinent decât discursul literal. În concluzie, teoria pertinentei se referă la relațiile dintre enunțuri și interpretarea lor, înscriindu-se astfel în pragmatica promovată de Grice, în care un rol fundamental îl ocupă procesele inferențiale. Deducțiile sunt raportate la conținutul propozițional codificat într-un context anume (sursă de implicaturi) și prin intermediul acestora receptorii reușesc să decodifice informația înmagazinată (și intenționată) de locutor.

Adriana Costăchescu jonglează dezarmant de ușor cu termenii consacrați ai teoriei pragmatice lingvistice, pe care nu doar îi enunță, ci îi și definește într-un mod clar și explicit (a se vedea consistența notelor de subsol). Dorința autoarei este de a invita cititorul într-o lume greu accesibilă, drept urmare îl ghidează la tot pasul prin intervenții lămuritoare, reușind să facă dintr-o disciplină aridă – preponderent teoretică – una „digerabilă” și fascinantă prin multitudinea exemplelor care susțin considerațiile conceptuale. Afirmăm că prezentul volum este fără dar și poate un instrument de

lucru util deopotrivă lingviștilor și celor preocupați de funcționarea limbajului în uz. Îl considerăm, fără teama de a exagera, o unealtă de lucru indispensabilă oricui este nevoit să apeleze la bibliografia obligatorie dintr-un demers pragmalingvistic. Sperăm, totuși, în spiritul obiectivității care ne caracterizează, că într-o ediție viitoare vor fi eliminate greșelile de tehnoredactare deloc puține, dar care nu reușesc să împietzeze asupra structurii solid documentate a cărții.

DAIANA FELECAN
Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord Baia Mare
Facultatea de Litere
daiana18felecan@yahoo.com

Nicolae SARAMANDU, *Limba română. Originile*, București, Editura Academiei Române, 2021, 216 p. + 3 hărți.

Originea limbii române nu constituie o chestiune „închisă” în lingvistică, ci una deschisă, susceptibilă de rediscutare a vechilor argumente din perspectiva geografiei lingvistice și a materialelor generate de aceasta: atlase, glosare, culegeri de texte.

Cu volumul de față, Nicolae Saramandu se întoarce către problema fundamentală a limbii noastre: originile. Pentru tratarea acesteia a repartizat materialul, majoritar din atlasele lingvistice, unele publicate recent*, în două secțiuni, în opțiunea autorului, *Părți*. Cea dintâi dintre acestea (p. 11–126) constă din *Formarea dialectelor românești* (p. 17–26), *Fondul lexical latin al limbii române* (p. 27–48), *Împrumuturi vechi slave în limba română* (p. 49–84), *Împrumuturi latino-romanice și românești în limba bulgară* (pe baza *Atlasului dialectal bulgar*) (p. 49–84), *Concluzii* (p. 85–121), urmate de *Bibliografie* (p. 203–216) și *Cuprins* + 3 hărți inedite. Toate acestea sunt precedate de o succintă prezentare a cadrului istoric: *Romanizarea. Cucerirea romană în sud-estul Europei* (p. 11–15). În acest fel, cititorul va înțelege că problema originii, pentru limba română, va rămâne inseparabilă de momentul istoric încheiat cu o nouă identitate a Daciei: provincie *romană*. Titlatura acoperea, pe atunci, partea răsăriteană a Banatului, Oltenia, Transilvania și vestul Munteniei (p. 11).

Dată fiind importanța campaniei de romanizare, la capătul căreia se nasc un popor și o limbă, Nicolae Saramandu îi acordă atenția cuvenită prin descrierea etapizată a acesteia. Mai întâi, latina a intrat în uzul general local, când băștinașii au dispus de relații cu romanii. După faza de *diglosie*, a urmat o fază de *bilingvism*, încheiat prin abandonarea idiomului propriu de către localnici. În mare, procesul de romanizare a cunoscut două laturi: 1. Colonizarea teritoriului daco-getic cu populație romanizată latinofonă; 2. Asimilarea daco-geților autohtoni, pe măsură ce aceștia adoptau limba latină. Situația complexă a procesului a beneficiat de *factori* multipli care au contribuit la evoluția și încheierea „cu succes” a acestuia (p. 12–15): *itinerariile romane*, căile de comunicație amenajate de

* Este vorba de unele apariții ofertante de informație inedită: ALAR I, II – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I, București, Editura Academiei Române, 2014 (editor: Manuela Nevaci); volumul II, București, Editura Academiei Române, 2020 (coautor: Manuela Nevaci).

ALAR ms. – Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, ms.

ALDM I–III – Petar Atanasov, *Atlasul lingvistic al dialectului meglenoromân* (ALDM), București, I 2008; II 2013; III 2015.

ALIstr. – Goran Filipi, *Istrorumunjski atlas. Atlasul lingvistic istroromân. Atlante linguistico istrorumeno*, Pola, 2002 (Kazala / Indico / Indici, Pola, 2004).

cuceritori; orașele, centre ale administrației romane (veritabile focare de intensificare a romanizării); armata, serviciul militar, permisiv și pentru înrolarea băștinașilor; colonizarea, după cucerirea Daciei, împăratul Traian procedând la „deversarea” unui număr mare de coloniști în Dacia depopulată; relațiile economice dezvoltate între latinofoni și autohtoni; învățământul, prin organizarea de școli primare și secundare, frecventarea acestuia asigurând utilizarea corectă a limbii latine, condiție obligatorie de obținere a calității de *civis romanus*; creștinismul, activ în Dacia încă din sec. al IV-lea.

Partea I, deschisă cu *Formarea dialectelor românești*, în absența dialectologiei ca disciplină, a fost „găzduită”, pentru început, de lucrările de istoria limbii. Nicolae Saramandu evaluează riguros momentul științific aferent: „va fi nevoie de multe generații de cercetători perseverenți pentru a stabili ariile geografice ale particularităților” (p. 17). În acest sens, S. Pușcariu introduce în lingvistica românească conceptul de „română primitivă” (= germ. *Urrumänisch*), impus ulterior în varianta *română comună* (= „limba vorbită de strămoșii dacoromânilor, meglenoromânilor și istroromânilor de azi, înainte ca orice legătură între ei să fi fost întreruptă” (p. 18). Al. Philippide definește *româna primitivă* drept perioada „când limba română exista ca dialect al limbii latine, iar nu ca limbă romanică aparte” (*Ibidem*). Pentru dacoromână, el a stabilit două tipuri dialectale, pe baza schimbărilor fonetice: unul moldovenesc și altul muntenesc. La rândul său, Nicolae Saramandu, ca reprezentant al generației de dialectologi anunțate de Ov. Densusianu, pe baza materialelor existente, cu precădere ale celor recente, urmărește în detaliu particularitățile dialectale pentru aromână, meglenoromână, istroromână.

Pentru *Fondul latin al limbii române*, Nicolae Saramandu nu și-a propus „o examinare etimologică exhaustivă, plecând de la *Inventarul cuvintelor latine* din recenta lucrare *Istoria limbii române*, volumul I (2018)”. Intervenția sa urmărește introducerea *cuvintelor absente, adaosul termenilor dialectali omiși, reorganizarea unor forme*. Autorul a avut în vedere „aspectul dialectal”, menționând, după posibilități, răspândirea teritorială pe baza atlaselor lingvistice recente în cazul dialectelor românești sud-dunărene.

Cuvintele recuperate sunt prezentate pe categorii: absente din *Inventar*, cu atestări în două sau în unul dintre dialecte, omise din dialecte, separate în cazul cvasiomonimelor, diferențiate prin elementul prefixal *a-* sau *în-*; vdr. *fuma* „a fumea”, ir. *fumă* < lat. *fumare* de dr. *afuma* „a expune la fum”, ar. *afûm*, mr. *fum* < lat. *affumare* < *adfumare*. Ca și în dacoromână, unii termeni din dialectele românești sud-dunărene cunosc o răspândire limitată la unele graiuri, ofertante ca informație referitoare la concordanțele interdialectale.

Urmează o listă generoasă de cuvinte noi sau pentru care Nicolae Saramandu propune o interpretare etimologică diferită (p. 31–47), susceptibile numeric de a alcătui un miniglosar *sui generis*. Parcurgerea acestei liste, realizate grafic corespunzător pentru a marca aportul de element lexical inedit, convinge cititorul de „perfecționarea” cercetării dialectale din perspectiva geografiei lingvistice.

Un studiu amplu, dens în informație demnă de istoria limbii, respingând orice intenție rezumativă, urmează sub titlul *Împrumuturi vechi slave în limba română*. Pătrunse odată cu sosirea slavilor în Dacia, în sec. al III-lea, și exercitarea influenței vechi slave, cu deosebire în lexic, afectează mai puțin celelalte compartimente ale limbii. Ne limităm la domeniul foneticii unde s-a perpetuat rostirea vocalei *e* ca *ie* (preiotare), în principal, în cazul unor forme ale pronumelui personal (*iel*) și ale verbului *a fi* (*ieste*). Nicolae Saramandu nu omite să departajeze faptele implicate, după origine și ordinea în care s-au produs. În acest sens, semnalează o sursă premergătoare a diftongului *-ie*, la început de cuvânt, de proveniență latină, motiv pentru care, particularitatea slavă de rostire a beneficiat de un teren pregătit. În acest fel o tendință latină a fost preluată și continuată de influența slavă.

Cât privește împrumuturile vechi slave în limba română, lucrările în domeniu dețin o tradiție de peste două secole. Cea dintâi le urmărește într-un context mai larg, balcanic: B. Kopitar, *Albanische, walachische und bulgarische Sprache* (Viena, 1829). Prima contribuție dedicată, în exclusivitate, raporturilor slavo-române îi aparține lui Fr. Miklosich: *Die Slavischen Elemente in Rumänischen* (Viena, 1861). Problema a intrat în atenția lingviștilor români la începutul secolului trecut. Ov. Densusianu, în *Istoria limbii române* I (Paris, 1900), pe lângă o amplă expunere a influenței vechi slave asupra limbii române, oferă o listă de 450 de cuvinte de aceeași origine.

A urmat Th. Capidan, ale cărui lucrări transferă problema în dialectele românești sud-dunărene: *Elementul slav în dialectul aromân* (1925), *Meglenoromânii I. Istoria și graiul lor* (1925), *Aromânii. Dialectul aromân* (1932). Sextil Pușcariu alege ca obiect de studiu dialectul sud-dunărean vestic: *Studii istroromâne II* 1926, iar Al. Rosetti publică în 1940 *Istoria limbii române II. Limbile slave meridionale*, reeditată în 1954. Drept urmare, Nicolae Saramandu subliniază faptul că lucrările lingviștilor români menționați exprimă același punct de vedere: cuvintele de proveniență veche slavă din dacoromână, prezente și în celelalte dialecte românești, au fost împrumutate în perioada denumită *româna comună* (secolele VI, VII și X, XII), într-un spațiu nordic, în raport cu teritoriile ocupate actualmente de românii sud-dunăreni.

În domeniul aceluiași contribuții, Gh. Mihăilă publică *Împrumuturi vechi sud-slave*, cu un inventar de aproape 600 de cuvinte, mai bogat decât la Ov. Densusianu (450).

Pe o poziție distinctă se situează Gh. Ivănescu cu *Istoria limbii române* (1980). Lingvistul propune „să admitem că influența veche slavă s-a petrecut în timpul în care românii alcătuiau o masă unică [...] din cauză că această masă era alcătuită din mai multe grupuri, influența acesteia s-a realizat diferit în fiecare dialect” (p. 59).

Față de poziția unor lingviști, contribuind la restabilirea adevărului lingvistic, Nicolae Saramandu ia o atitudine reparatorie. Gh. Mihăilă critică neîntemeiat „lista celor 72 de împrumuturi vechi slave comune daco-românei, aromânei și meglenoromânei, stabilită de Th. Capidan, [fiind] ... cel puțin incompletă și arbitrară” (p. 58). În replică, Nicolae Saramandu adaugă un detaliu trecut sub tăcere: din lista lui Th. Capidan, Al. Rosetti a reținut 45 de cuvinte, iar Gh. Mihăilă însuși a preluat 53 de cuvinte din aceeași sursă. În același sens, Al. Rosetti are o observație nedreaptă la adresa lui Ov. Densusianu: în tratarea elementului vechi slav „pare tot timpul strămtorat și nu domină materialul” (p. 60). După Nicolae Saramandu, dacă alăturăm listele alcătuite, pe capitole, de Al. Rosetti și Ov. Densusianu, nedreptatea este cu atât mai evidentă după cum probează „marea lor asemănare”.

Alte publicații mai recente poartă semnătura El. Scărlătoiu: *Relații lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud*, apoi *Împrumuturi vechi sud-slave în dialectal meglenoromân*, în patru numere (1985, 1986, 1989, 1990 – v. *Bibliografia*).

Capitolul se încheie cu lista împrumuturilor vechi slave în limba română, atestate în cel puțin două dialecte, stabilită de Nicolae Saramandu. Aceasta ar fi dovada de efectuare a împrumutului în intervalul secolelor VI–XIII. Antecesorii au alcătuit listele plecând de la cuvântul din dacoromână, Nicolae Saramandu a introdus și cuvinte exclusiv dialectale, sud-dunărene, ca avantaj al publicațiilor celor mai recente din perspectiva geografiei lingvistice.

În prezentul studiu, Nicolae Saramandu s-a ocupat de împrumuturile vechi slave plecând de la cel mai bogat material în condițiile epocii actuale. A introdus în cercetare perspectiva geografiei lingvistice, necesară în identificarea teritoriilor unde s-au efectuat împrumuturile. În explicarea concordanțelor dialectale a substituit *perspectiva temporală* (factorul *timp*) cu *perspectiva spațială* (factorul *spațiu*). Posibilitatea unor împrumuturi independente în dialecte apare mai întâi la Ov. Densusianu și a fost formulată *expressis verbis* de Gh. Ivănescu. Concordanțele interdialectale demonstrează că împrumuturile vechi slave s-au efectuat pe un teritoriu vast, de o parte și de alta a Dunării.

Partea a II-a (p. 127–201) se deschide cu *Raporturile interdialectale din perspectiva geografiei lingvistice*. Problema este prezentată de Gh. Ivănescu (*Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 285–328): „Scopul nostru nu poate fi acum numai acela de a vedea până când a existat unitatea lingvistică românească, ci și acela de a descoperi diferențierea dialectală a românei primitive [...] și de a obține, cu ajutorul diferențierilor dialectale [...], indicații asupra teritoriului românesc primitiv și asupra [...] migrațiilor unor ramuri ale românilor” (p. 127).

În privința raporturilor interdialectale, din perspectiva geografiei lingvistice, pe baza unui grup generos de cuvinte (*pluralul lui cap, fir de păr, purice* etc.), a informației din atlasele lingvistice recente, Nicolae Saramandu demonstrează că aproape întotdeauna concordanțele potențiale se stabilesc între dialectele românești sud-dunărene și graiurile dacoromâne nord-vestice. Contribuțiile care urmează de felul *Note etimologice, Note etimologice și lexicale aromâne*, sau punctuale *Lat. conventare* și *urmașii săi în dialectele românești, Sine (sinea) în dialectele românești sud-dunărene*,

Rom. *bărbie*, Arom. *bărg'al'e* „bărbie”, chiar o intervenție integrală în acest sens, *Câteva concordanțe lexicale între dacoromână și dialectele românești sud-dunărene*, ilustrează cu asupra de măsură privilegiul unor informații ample, colectate din perspectiva geografiei lingvistice. Studiul faptelor de acest calibr (aparent mărunte) vine să aprofundeze fondul latin al limbii noastre cu date noi, valorificabile și în „realizarea” dicționarelor, respectiv a soluțiilor etimologice de foarte multe ori discutabile (v. cazul MDA).

Un alt tip de contribuție, *Considerații asupra aromânei actuale, graiul grămostean*, elaborat în colaborare cu Manuela Nevaci, se înscrie sub același comandament: perspectiva geografiei lingvistice. Lucrarea are la bază cercetări de teren recente și comentariul câtorva hărți din ALAR ms., în curs de publicare, autor: Nicolae Saramandu. Astfel de materiale permit, *pentru prima oară*, delimitarea graiurilor vorbite de principalele grupuri de aromâni: grămosteni, fărșeroți, pindenii, graboveni, grupul Gopeș-Moloviște.

Volumul se încheie simetric cu două intervenții-replică provocate de reactualizarea unor probleme fundamentale, deja soluționate, privind formarea poporului român și a limbii române. Este vorba de resuscitarea teoriei migraționiste a lui Robert Roesler de către discipoli de ultimă oră: Gottfried Schramm și Helmuth Lüdtke, vehemenți combatanți împotriva continuității nord-dunărene, ignorând contribuțiile istoricilor și lingviștilor români, de altfel nevalorificate încă în măsura cuvenită. Respingând cu fermitate poziția neo-roeslerienilor, Nicolae Saramandu se situează la înălțimea adevărului istoric: „În aceste împrejurări ne exprimăm rezerva cu privire, de exemplu, la opinia recenzentului István Schütz, cum că în direcția inaugurată de R. Roesler, «monografia lui G. Schramm marchează un foarte important pas înainte în cercetările referitoare la etnogeneza românilor». Subscriem, în schimb, la constatarea cu care Rudolf Windisch își încheia articolul, cu prilejul trecerii unui veac de la apariția lucrării lui R. Roesler: «În esență, considerăm că teza roesleriană – mai ales în formă dogmatic neconciliantă, reprezentată de însuși Roesler – nu mai poate fi susținută»” (p. 198).

Cea de a doua contribuție reprezintă tot o invitație de reîntoarcere în istorie, la sfârșitul secolului al VI-lea, de când datează secvența din titlul: *Torna, torna, fratre*, într-o „interpretare” recentă. Este vorba de propunerea unei interpretări personale a romanistului Christian Schmitt pentru cunoscutul text *torna, torna, fratre*. El „plasează sau, mai exact, deplasează interpretarea pe terenul jocului de cuvinte și al glumei” (p. 199). Interpretarea cu totul nouă, într-o altă „cheie”, are ca punct de plecare jocul de cuvinte pornind de la verbul francez *tourner* și numele orașului *Tournai*, în anii de după Revoluția de la 1789. Fără să intrăm în detalii, observăm că intenția ludică atribuită cuvintelor franțuzești pare străină secvenței în discuție, iar intervenția lui Christian Schmitt nu face decât să-l discrediteze. A rămas extern literaturii grave, de aproape două secole, din jurul textului în discuție, exploatând șansa unui *jeu de mots*.

Pentru a da dimensiunea cuvenită comentariului, Nicolae Saramandu apelează la o autoritate în materie, care a exclus cheia ludică a interpretării. Eugeniu Coșeriu, căci despre el este vorba, identifică în *torna* semantismul „răstoarnă”, departe de a fi comandă militară. Tovarășii de drum avertizează un catârgiu, din fața lor, de iminenta răsturnare a poverii de pe catâr. Avertismentul a fost perceput ca o comandă militară de restul convoiului compus din străini în raport cu locul. Secvența nu a fost semnalată gratuit: clamarea acesteia dovedește existența populației romanizate în Peninsula Balcanică în epoca respectivă (sec. al VI-lea).

Până la prezentul volum, problema *originile limbii române* presupunea un autor – o carte – o opinie. De această dată, ne aflăm în fața unui volum de sinteză = opinii (chiar și pentru alte chestiuni!), un util instrument de lucru pentru diversitatea și multitudinea informației. În aceste condiții, un *Indice de autori*, dar mai ales un *Indice de cuvinte* ar fi asigurat o mai mare promptitudine la utilizare. E o carte de bilanț, în care, cu probitate științifică, Nicolae Saramandu reactualizează personalități și cărți ale lingvisticii românești, în rândul cărora se situează propria sa contribuție.

Pentru a o înscrie în titlul ales, Nicolae Saramandu își anunță poziția științifică: „Când vorbim de *origini* cu privire la limba română avem în vedere delimitări care se referă la *perioada și teritoriul* de formare a limbii române, pentru că, *genealogic*, limba română își are originea în limba latină la fel

ca celelalte limbi romanice” (p. 121). Pentru definiție, îl preferă pe Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, 1980: 24: „Limba română este forma pe care a luat-o cu vremea, într-o anumită regiune, limba latină în urma nenumăratelor schimbări și influențe pe care le-a suferit. A spune că limba română este de origine latină înseamnă a spune că punctul ei de plecare îl constituie limba latină și nimic altceva”. Cu alte cuvinte, dar același sens, înaintea lingvistului de la Iași, s-a pronunțat Sextil Pușcariu (*Studii istroromâne*: 354): „De fapt, limba română nu s-a născut la o dată fixă din limba latină, ci e continuarea ei, e însăși această limbă, cu schimbările firești pe care le-a suferit în cursul vremii”. Completarea lui Nicolae Saramandu ar putea fi interpretată ca un *punctum* al problemei: „Originea limbii române cu dialectele sale se află în vastul spațiu romanizat din nordul și sudul Dunării, unde, în ținuturile stăpânite de romani, s-a creat un *continuum lingvisticum*, «o pânză de romanitate» care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării” (metaforă științifică preluată de la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană 1888*: 354, perpetuată în literatura științifică, pentru capacitatea de exprimare a adevărului istoric).

Cartea lui Nicolae Saramandu convinge cititorul de oportunitatea momentului de reluare a problemei referitoare la originile limbii române, mereu actuală, și de exprimare a poziției unui om de știință *sine ira et studio*. Ea își așază autorul în succesiunea unor mari înaintași, nu întotdeauna de aceeași parte a baricadei (*grammatici certant!*). Insistând până la detaliu în a expune contribuția fiecăruia, de fapt, Nicolae Saramandu a pregătit terenul pentru propria sa contribuție, de altfel, necesară, binevenită, așteptată.

IULIA MĂRGĂRIT

Institutul de Lingvistică al Academiei Române

„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,

București, Calea 13 Septembrie nr. 13

